

I. Az út Gustihoz

Erdélynek Romániával való egyesülése döntő fordulatot hozott az itt élő magyarság társadalmi-politikai-gazdasági-szellemi életében. Ez a mutáció többsiképpen determinált, s ugyanakkor több ágon levezethető folyamatosságban jelentkezett. A változás egyik összetevője a saját, megelőző létformához viszonyítva mutatkozott meg: a hatalomváltozás után gyökeresen módosult az erdélyi magyarság helye, szerepe az új államhatalom keretei között. Továbbá: új meghatározó tényezők kezdtek irányítani a most már romániai magyarság sorsát, magán az új államszerveződésen belül végbemenő szakadatlan változások lettek a léthelyzet fő mozgatói. Végül: a nemzetközi életben kibontakozó új folyamatok s a hozzájuk való viszonyulás nem kevésbé permanens hullámzást eredményezett. A „volt-világ” a tudatiság szintjén konfliktusságot teremtő utóhatásaival, a nyersen reális, az emberek húzába vágó „mai-világ”, s a kemény ellentmondásosságával állásfoglalásra kényszerítő „külső-világ” hármasságába épült bele a romániai magyarság életvitele.

A „voltság” és a „maiság” közötti alapvető különbség átélése erőteljes konfliktusok forrásává vált: az „úri Magyarország” idilliségéből a létbizonytalanságba való átmenet, az uralmiság érzéséből a kisebbségiség átélésébe történő átváltás nem ment végbe zökkenőmentesen. A „birodalmi tudat” illuzórikus erejének elozlása annál is inkább megrázkódtatásokkal járt, mivel egy belső ellentétesség eredménye volt. Egyfelől a „birodalmi önerő” képze a nemzeti érzés erőteljes felkeltésével járt, másfelől éppen a nemzeti érzés fellángolása, az ebből táplálkozó nemzeti-

ségi mozgalmak vezettek a birodalmiság alkonyához, oda, hogy a nemzeti államok megszilárdulásával a monarchia romjai maguk alá temették a hatalmasság-illúzióit is. A romániaiává vált magyarság szempontjából ez kínos ellentmondássá formálódott, hiszen az egészséges nemzeti öntudat szintjén túlhevített millenniumi hangulat nem is volt olyan távol, amikor a kisebbségiség a legkevésbé sem tette lehetővé a fölfokozott nemzeti érzés kinyilvánítását.

A „voltságához” való viszonyulásnak a „kivüliségtől” meghatározott ilyen ellentmondásából az első reakciók nem nyújthattak kivezető utat: sem a Magyarországra való kitelepülés, sem a passzív ellenállás nem hozhatott megoldást. Egyedül a *Kiáltó* szó buzdítása lehetett elfogadható: *itt és magyarként, aktívan* bekapcsolódni a román államszervezetbe, alkalmazkodni a sajátos körülményekhez, s a tétlenség feladásával tenni valamit önmagunkért.

A beleilleszkedés a pólusokon ment zökkenőmentesebben: a magyar proletár megmaradt proletárnak, a termelési viszonyokban elfoglalt helye tekintetében státuszváltozás nem fenyegette, a kisparaszt tovább művelte kis földjét, s a másik oldalon a nagytőke birtokosai ugyancsak elég hamar megtalálták a modus vivendit a többségi hasonszórúékkal. A közties rétegek, a középosztály néven emlegetett értelmiségiek jutottak elsősorban abba a helyzetbe, hogy a nemzetiségi megkülönböztetésből fakadó, s az egész itt élő magyarságra rátelepedő nehézségeken túl a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük miatt „többlet-nehézségekkel” kellett szembenéznük. A tanulás és érvényesülés problémái, az egyes foglalkozási ágakban az előttük lehúzott redőny mind oda vezetett, hogy figyelmük egyre inkább a saját közösség – a kisebbségi magyarság – felé irányult, főleg ennek körén belül keresték létalapjukat.

A sajátosan nemzetiségi s még ezen belül középosztálybeli társadalmi konvulziók a „maiság” („akkoriság”) egész társadalmat érintő konfliktusaival egészültek ki. Az első világháború utáni romániai helyzetet egymásnak forduló tendenciák jellemezték, s ez nemcsak nemzetiségi mértékrendben, hanem országos szinten is táplálta a bizonytalanság érzését. Íme, csak illusztrációképpen, néhány ilyen divergens vonal: a háborús pusztítás nyomainak eltüntetésére irányuló erőfeszítések a jobb életkörülmények megteremtésének jelszavával – az újjáépítés terhének a dolgozók vállára helyezése; a feudális maradványok fölszámolására tett kí-

sérlet az 1921-es földreform alkalmával – a földbirtokos osztály megingott pozícióinak újbóli megerősödése; a munkásosztály öntudatra ébredésének fokozódása, az ideológiai tisztázódás, a vezető forradalmi erő, a kommunista párt megalakulása és tevékenysége – a polgári földesúri államhatalomnak a munkásmozgalom letörésére irányuló igyekezete; a részben földhözjuttatott parasztság földjeinek visszavásárlását lehetővé tevő intézkedések mint a paraszti nyomor és a falusi osztálytagozódás fokozódásának okozói – a paraszti adósságok eltörlésére hozott törvények; a kapitalizmus időleges, viszonylagos stabilizálódása a húszas évek derekán – a gazdasági válság kirobbanása a harmincas évekbe fordulás idején; a fasiszta szervezkedés megindulása s az állam kvázi-fellépése ellene – a fasiszták pozíciónyerése az államhatalomban és így tovább.

Az első világháborút követő újjáépítési szakasznak az 1920-as válságba torkollása, majd a részleges stabilizációt fölvtató gazdasági krízis s a harmincas évek elejétől a fasiszta veszély okozta politikai válság, amely végül elvezetett Romániának a háborúba való belesodródásába, világosan igazolta a kapitalista rend ingatagságát, erőteljes válsághangulatot teremtett. Ez a krízistudat több volt, mint egyszerűen a túltermelésből adódó konfliktusos helyzet észlelése: magának az *egész társadalmi berendezkedésnek* válságba jutása tudatosodott.

Mindezt még inkább aláhúzta az a bizonyos „külső világ”, amely a maga megosztottságával szintén árasztotta a tőkés rend egyensúly-megbomlását. Olyan körülmények között, amikor az imperializmus láncja megszakadt, s egy olyan hatalmas országban, mint a Szovjetunió a nép bebizonyította: tőkések és földbirtokosok nélkül is lehet élni (sőt csak így lehet kizsákmányolástól mentesen élni), amikor a kapitalista rend arra kényszerült, hogy a fasiszmusban álarc nélkül megmutassa igazi arcát – még inkább igazolást nyert az, hogy maga az egész tőkés berendezkedés képtelen kilábalni az általános krízisből.

A romániai magyar értelmiség tekintélyes részében ez az ingatagság-érzés – a kiűtkereséssel társulva – ahhoz a rádöbbenéshez vezetett, hogy a tőkés világgazdaság és a zűrzavaros nemzetközi politikai helyzet feltételei között a nemzetiségi gondokat valamilyen külső segítséggel megoldani nem lehet, nekünk magunknak kell a bajok forrását fölkuatnunk, s a lehetőségek határain belül saját erőnk-ből segíteni rajtuk. Ez a fölismerés annak nyomán is meg-

szilárdult, hogy a nemzetközi viszonyok rendezésére szolgáló intézménynek, a Népszövetségnek vajmi kevés esélye volt regulatív funkciójának érvényesítésére. A néphez közelálló értelmiségiek hamar felismerték, hogy a nemzetközi fórum elé bocsátandó panaszok megszövegezése helyett sokkal többet ér, ha saját magunk számára írjuk össze teendőinket, vesszük számba a csak általunk megoldható kérdések sorát.

Mindez az erdélyi magyarság társadalmi szerkezetén belül amolyan belső sarkításhoz vezetett a saját társadalmi problémáink irányában megmutatkozott magatartásban. A hivatalos polgári politikai vezetés rendszerint megelégedett a panaszkodással, illetve a panaszoknak a külső segítséget várando továbbításával, anélkül, hogy tudományos igényességgel megkísérelte volna a panaszok mögötti mélyebb gyökerek felszínre hozatalát. A népet jobban értő és belső segítséget adni kívánó – a hasonló román társadalmi erők törekvéseivel összhangban álló – romániai magyar társadalmi kategóriák viszont a *népismeretben* találták meg munkálkodásuk finalitását.

A *segítséget várni* és *segítséget nyújtani* mentalitás között az eredmény tekintetében éles „műfaji” különbség adódott: a petíciók, parlamenti interpellációk, beadványok „műfaja” az egyik oldalon, a nép életét tudományos igényességgel ábrázolni kívánó tanulmányok, a népsegítés konkrét programtervezetei a másik oldalon.

Ez a disztinkció a két világháború közötti hazai magyar társadalomtudományi szellemiség értékelése szempontjából zsinórmértékül szolgál: a *politikai* eszmeiség vonatkozásában a történész számára korjellemző írásbeliség – a kisebbségi kérdésről az országos és a nemzetközi fórumokon beterjesztett dokumentumok – a *társadalomtudományi eszmetörténet* szempontjából másodlagossá nyilváníthatók, a fókuszba a népkutatás körébe vágó elméleti és ugyanakkor gyakorlati tevékenység kerül. Ez a magától értetődő különbségtétel azonban nem egyszerűen csak az egymástól eltérő formába öntött *gondolatok* közötti szelekciót jelenti, hanem egyben e formák mögött létező társadalmi erők közötti elhatárolást is. Szókimondóan fogalmazva: a korabeli nyilvánvalóan reakciós politikai-ideológiai csoportosulások, a maroknyi konzervatív, sőt, revizionista úri osztály, a fasizmusnak behódoló jobboldali erők – kevés kivétellel – nem követték a következő utat: tudományos eszközökkel megismerni a népele-

tet, lemenni a nép körébe és konkrét segítséget nyújtani neki a szerzett ismeretek alapján, hanem (éppen társadalmi pozícióik révén) inkább a politikai síkon keresték a számukra is legkedvezőbb megoldásokat. Így bár az elemzendő szakaszban ezek voltak azok a társadalmi erők, amelyek a legélesebb bírálatban részesíthetők – a mi mostani összefüggésünkben ilyen megítélésben nemigen részesülhetnek, egyszerűen azért, mert az általunk vizsgálandó sávból, a nemzetiségi szociológiai-szociográfiai megismerésből javarészt kirekesztették önmagukat. Legfeljebb az általánosabb társadalomelméleti-szociológiai kérdésekben foglaltak itt-ott állást, s ilyen minőségükben marasztalhatók el.

Ami már most a társadalmi gyökerei tekintetében ettől elütő másik irányulást, a társadalomtudományi rálátást választó értelmiségieket illeti: mivel ezek körében nem kereshetjük a maga idejében fő veszélyt jelentő politikai reakció szószólóit, s mivel ilyen vagy olyan indoklással, de mindenképpen elkötelezettjei voltak a népszolgálatnak, középosztálybeli-kispolgári társadalmi bázisuk ellenére elsősorban az irántuk táplált rokonszenv alapján kell itélkeznünk felettük, még ha ebbe a mérlegelésbe kritikai hang keveredik is. Történik ez azért, mert a munkásosztály és az egész nép érdekeit kifejező baloldal ugyanilyen beállítottságú szociográfiai-szociológiai szellemi munkásai – a sok civódás, egymást bírálás, sőt helyenként a kritikát csúfolódással helyettesítő szurkálódás ellenére – végső fokon sok vonatkozásban igen közel álltak a népszolgálatot hivatásként fölfogó középosztálybeliekhez. Ekképpen az utólagos kritikai alapállásunk egyes kérdésekben nem az ellenség, hanem a gyakorlatilag szövetséges, a közös ügyet szolgáló értelmiségiek *következetlenségeire* utalhat.

Mindezek alapján most már összegezve fölvázolhatjuk a romániai magyar értelmiség tekintélyes részének a nemzetiségi szociográfiához vezető útját, annak főbb összetevőit: *az első világháborút gyermekként átélt nemzedék, amely nem mentesíthette magát a közvetlen elődök tudatában élő ferdeségektől – a hamis hatalmi tudattól és az egészséges nemzeti érzés helyett a nemzeti gőgöt árasztó gondolkodásmódtól –, de amely ugyanakkor hatása alá került a radikális polgári eszmeiségnek is, egy világmegrázkódtatás után olyan új szituációba jutott, amelyben a régi tudatissággal nem lehetett élni, de gyümölcsöztetni le-*

hetett a polgári radikalizmus feudalizmusellenességét, átéli és átérzi a kapitalista világ egészének és saját országa polgári-földesúri berendezkedésének nemcsak gazdasági, de eszmei, politikai válságát is, meggyőződik afelől, hogy a nemzeti kisebbségi helyzetbe jutás okozta bajok orvoslását sem kívülről, sem a fennálló államhatalom részéről nem lehet elvárni, s mindennek következtében az aktív sorsvállalás jegyében saját népe felé fordul, megismerve kíván segíteni rajta, találkozási törekvésében a népet következetesen szolgáló baloldalnak, a többségi nemzet becsületesei fiainak ehhez hasonló munkálkodásával.

A társadalmi mozgás szemszögéből fölvázolt ilyen folyamatosság ugyanakkor a felépítményi síkon is nyomon követhető. Erdélynek Romániával való egyesülése lényeges változásokat eredményezett a kisebbséggé vált magyarság szellemi életében és intézményeiben is.

Áll ez főként az egyik „legszellemibb” életre, a filozófiára, illetve ennek társadalomtudományi kivetülésére, a szociológiára nézve, amelynek a politikai, gazdasági változások sok szempontból új jelleget kölcsönöztek.

Az első és legszembetűnőbb sajátosság, amely az első világháború után a romániai magyar bölcséletet és szociológiát jellemezte az, hogy jobbára nem hivatásos szakemberek művelték. Még a formájukban és tartalmukban legfilozofikusabb műveket vagy konkrét szociológiai tanulmányokat sem „csak-filozófusok” vagy „csak-szociológusok” írták, hanem olyanok, akiknek fő foglalkozása – az újságírás, tanárkodás, a teológia művelése stb. – kapcsolatban állt a társadalombölcsélettel, szociográfiával, de ilyen természetű közleményeik munkásságuk amolyan tartozéka volt. Profánul fogalmazva: olyan időket éltek, amikor a bölcsélet vagy a szociológia nem tarthatta el az embereket, a foglalkozás rovatba nem kerülhetett ilyen szó: filozófus, szociológus. Egyszerűen azért nem, mert nem volt olyan felsőfokú intézmény, amely biztosította volna a magyar nyelvű társadalomfilozófia vagy szociológia művelését.

Ennek aztán további következményei lettek, s ezek most már meghaladták a szervezeti-intézményi formákat, kihatottak a kor társadalomszemléletének tartalmára. Az egyetlen olyan felsőfokú intézmény, amely a társadalombölcsélettel, szociológiával rokon tevékenységet folytatott, a különböző felekezetek teológiája volt. Az egyház jövőendő szolgálóinak kiképzése megkövetelte a társadalom-

elméleti műveltség megszerzését, a teológiai intézet volt tehát az a legmagasabb szintű szervezettség, amelyben magyar nyelven társadalomfilozófiai oktatás folyt. S éppen ez tevődött át a tartalmi oldalra: ilyen intézményesített struktúrában csakis *vallásbölcseletet* lehetett művelni.

Figyelembe kell vennünk továbbá azt is, hogy a három nagy felekezet teológiája nemcsak lelkesképző fórumként működött, hanem ugyanakkor szellemi góc akart lenni, amely köré tömöríteni lehetett a társadalmi érdeklődésű szakembereket, akik gyakran éppen ezeket a lehetőségeket használták föl a konkrét szociológiai vizsgálódásokra. Az ilyen intézményi patronálás szintén tartalmat befolyásoló tényező volt. Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy a társadalmelemző szociográfiai szakmunkák számára lapteret biztosító kiadók javarészt szintén egyházi ellenőrzés alatt álltak. A kiadó és a szöveg közötti tartalmi kapcsolatokra itt sem kell külön figyelmeztetnünk. Mindezek alapján világos, hogy a teologikus társadalombölcselet a két háború között szükségképpen dominált a kisebbségi szellemiségben.

Jogos a kérdés: mi az oka annak, hogy a materialista társadalomfelfogás nem hallatta nagyobb mértékben hangját, vajon miért nem tudta jobban ellensúlyozni az eluralkodott, túlnyomóan vallásos-idealista társadalombölcseletet. Vigyázat! A kérdés arra vonatkozik, hogy *nagyobb mértékben*, mert az „ellensúlyozás” – ezt a *Korunk* példája igazolja – valóságosan létezett.

Nos ennek több oka volt. Mindenekelőtt az, hogy a kommunista párt illegális kiadványai vagy féllegális sajtószervei természetüknél fogva sokkal kevésbé szociológikus, inkább propagandisztikus meg főleg agitatorikus eszközök fölhasználásával terjesztették a marxista ideológiát. Jól meghatározott indítók miatt: azért, mert a közvetlen mozgósítás volt a fő cél, márpedig elvont társadalomelméleti eszmefuttatásokkal, legyenek azok még oly mély értelmű elmélkedések is, ezt nem érhatték el. Ami pedig az igényesebb konkrét-szociológiai felméréseket illeti, erre az adott viszonyok között az illegalitás és féllegalitás nem nyújtott lehetőséget, s így a dolgozók életkörülményeinek, társadalmi tevékenységüknek, harci feladataiknak konkrét vonatkozásait nem a szociográfia, hanem inkább az azonnali teendők látószögéből mutatták be. Dicséretes kivétel e tekintetben a *Korunk*, amely széles profilja miatt elég tág teret tudott szentelni a társadalmi je-

lenségek általános elméleti (szociológiai) és a sajátos-gyakorlati (szociográfiai) jellegű boncolgatására is.

A vallásos társadalomszemlélet uralmi helyzete tehát nem volt egyeduralom. Annál kevésbé, mert a *Korunk* mellett más oldalról is elhangzottak a teológikus társadalomlátással nem éppen összecsengő hangok. Ezek viszont nyilván nem kerülhettek túlsúlyba már csak a legkézenfekvőbb oknál fogva sem: rendszerint magánvállalkozások voltak (a szó eszmei és anyagi értelmében), nem állt a hátuk mögött tőkeerős kiadó, amely a szélesebb körű eszmeterjesztést, s nem utolsó sorban a sorozatkidással járó költségeket biztosíthatta volna. Ily módon – a *Korunk* szervezett csatárláncától eltekintve – csak szétszórt akciók formájában jelentkezhettek a vallásos társadalomszemlélettel ellentétes vagy esetenként csupán vele össze nem csengő teoretikus magatartás, illetve ennek a konkrét szociográfiába átcsapó folytatása.

Volt azonban egy ok, amely az idealista történelemszemléletet – látszatra megnyugtató uralmi pozíciói ellenére – arra készítette, hogy kombattívan kiálljon álláspontja mellett, és igyekezzék domináló jellegét egyeduralkodóvá tenni. Ez pedig – bármilyen furcsán hangzik – az, hogy a legelterjedtebb idealista társadalomértékelés ebben a szakaszban bizonyos szempontból védekezésre szorult. A támadást a marxizmus világméretű előretörése jelentette. Ezt a nemzetközi jelenséget a hazai bölcselőgárda is érezte. Azok az egységesnek egyáltalán nem tekinthető társadalombölcseleti meditációk, amelyek vallás-etikai megközelítésben ábrázolták az embert, a társadalmon kívüli szellemiségben keresték az emberformáló erőket, s ezeket a nézeteket érvényesíteni akarták a szociográfiában, lényegében az anyagi determináltságot valló történelmi materializmus térhódításának megakadályozását is szolgálták.

A támadás, amelyről itt szólottunk, természetesen főleg a *nemzetközi marxista* irodalom oldaláról jött, a polémia nem annyira a marxizmus hazai magyar képviselőivel folyt, inkább csak úgy, személytelenül a dialektikus és történelmi materializmus híveivel. Ez érthető, hiszen az itteni marxistáknak nemigen volt lehetőségük arra, hogy nagyobb, önálló művekben fejtsék ki álláspontjukat a társadalmi élet dialektikusan ellentmondásos, elsődlegesen anyagi jellegéről. A román és a külföldi marxista irodalom eszmei hatása azonban ott élt a magyar közvéle-

ményben, úgyhogy az idealista bölcseleti társadalomjellemzés és annak szociográfiai visszfénye valóban védelemre szorult.¹

A harmincas években a romániai magyar társadalombölcseletnek – annak ellenére, hogy a vallásfilozófia terjesztésére, a lehetőségek határain belül, a legkedvezőbb feltételek léteztek – szembe kellett néznie egy nehézséggel: a nemzedéki problémával. Ez a sok nyomdafestéket felemésztett, s gyakran jelentőségéhez képest túlértékelt nemzedéki viszály a két háború közötti hazai magyar közgondolkodásban sajátosan merült föl. A specifikumot a következőkben jelölhetjük meg: a társadalomfilozófiát „mellékfoglalkozásként” általában az a nemzedék űzte, amely a hatalomváltás előtt szerezte képesítését és filozófiai műveltségét. Az új magyar bölcsész- vagy szociológus-utánpótlás kiképzésére kevés lehetőség nyílt. A harmincas évektől kezdve ez abban az ellentmondásban csúcsondott ki, hogy a most már időssé vált korosztály kihalóban volt, a második váltás viszont nemigen jelentkezett. Az öregek kidőltek a sorból, s így a vallásbölcseleti társadalomszemlélet hanyatlani kezdett. Ez egyébként jól lemérhető az ilyen tárgyú társadalomértékelő munkák számának csökkenésén is.

A századunk negyedik évtizedében megindult ilyen folyamat nem jelentette a társadalombölcselettől való teljes elfordulást. A felszínen nemzedékinek, az utánpótlás hiányának tűnő jelenség burkában ugyanis több tényező munkálkodott. A „második nemzedék” tulajdonképpen jelen volt, csak nem kívánt egyszerűen beállni a kidőltek helyére a sorba, nem akarta folytatni az elődök munkáját. Általában két oknál fogva: az egyik ok az volt, hogy ennek a „második nemzedéknek” tekintélyes része a marxista világnézet befolyása alá került. Nem abban az értelemben, mintha tömegméretekben Marx tanainak fenntartás nélküli hívévé vált volna, hanem gyakran úgy, hogy kezdett egyetérteni a materialista társadalomfelfogás egyik vagy másik tézisével, vagy legalábbis nem utasított el néhány dialektikus vagy materialista gondolatot.²

A másik oka annak, hogy a stafétabotot nemigen vették át a fiatalok: a szociológiai szemléletmódnak a fentebb jellemzett társadalmi okok által meghatározott előretörése. Az új generációt már nem elégítették ki a főképpen spekulatív, elvont társadalomelméletek, hanem inkább a bölcselettől önállósult s Európa-szerte hódító szo-

ciológiai látásmód követőjeként lépett föl. Ez valamiféle elkülönülést eredményezett. Egyre jobban leszűkült azoknak a köre, akik továbbra is a teológia szemüvegén keresztül szemlélték a társadalmi realitást, a vallásos fogantatású társadalombölcselet magára maradt, mindinkább elhátárolta magát tőle a tények vonzókörébe került felmérő-mérlegelő, s kevésbé elméletieskedő szociográfia.

Mindkét említett ok – a marxizmussal való szimpatizálás és a szociológiai érdeklődés társadalmi meghatározottságú fokozottabb felkeltése – egyazon következménnyel járt: a fiatal nemzedékben erőteljesen megnőtt a szociális problematika iránt a figyelem.

E folyamat paradoxális helyzetet teremtett. A húszas évek filozófiai elmékedései sok esetben a maguk módján azt az igényt akarták kielégíteni, hogy a társadalmi valóság embert érintő aspektusait világítsák meg. A társadalmi parancs kényszerítette tehát akkor is a társadalomfilozófiát arra, hogy életközelen maradjon. Később viszont, amikor ez az elvárás még tolakodóbbá vált, a társadalmiság iránti fogékonyság eltaszította a filozófiával kacérkodókat az üresjáratú társadalombölcseleti morfondírozástól. Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy az említett társadalmi megrendelésnek a vallásfilozófia nem tudott eleget tenni. Az elvont, transzcendentális valóságjellemzés képtelen volt megnyugtató választ adni a reális létproblémákra.

A leghamarabb az ifjúság ismerte föl ezt. Csakhogy a konkrétság vizsgálata mellett hitet tevő szociográfusok – mivel nem érezték elég erősnek s főleg filozófiailag képzettnek magukat arra, hogy bölcseleti elmélet formájában általánosítsák a romániai magyarság léthelyzetét – nem tértek vissza az elmélethez, az adatokból, statisztikákból, tényekből táplálkozó szociográfiát nem akarták társadalombölcseleti teóriává növeszteni, nem jutottak el oda, hogy a szociográfiai konkrétságot a bölcselet logikai konkrétségével helyes arányban vegyítve általános szociológiai elméleteket dolgozzanak ki.

A paradoxon most már éles kontúrral előtűnik: a szociális szín eluralkodása a hazai magyar művelődés egészének színpéjében, az a bizonyos „vörös eltolódás”, valamint a szocio-konkrétség élesebb vonalai saját ellentétükbe csaptak át a kultúra egyik sávján: a társadalmiság mindinkább társadalomfilozófián-kivüliségként mutatkozott meg, az „új nemzedék” érezte: az elvárás meghaladja

képességeit, éppen ezért már nem elsősorban a bölcséletben, hanem a szociográfiai létfölmérésben kereste a fokozódó társadalmiság követelményének kielégítését.

A „második nemzedék” nem kivételező megkülönböztetéssel várta el a korabeli hazai magyar bölcsellettől a spekulációk helyett a társadalomba-gyökerezést. Lényegében ugyanez az igényesség – az élére állított társadalmiság szükséglete – nyilvánult meg a többi társadalmi tudatformához való viszonyulásban is.³ A szociális kérdések kiélezését, a perspektívák bemutatását és az erdélyi sors vállalását kérte számon az egyetemi ifjúság, a széles közvélemény az egész hazai magyar művelődési élettől. S ezt a szálát felgöngyölítve a „második váltás” orientációjának egyik lényeges eleméhez jutunk.

A szociológiai nézőpont összhangban állt a társadalmi problematika iránti fogékonyság szükségletével, az alkalmazott szociológiaként fölfogott szociográfia lehetőséget nyújtott arra, hogy szűkebb valóságterületeken kutatva a tudományosság görcsöve alá helyezték az itt élő magyarság életviszonyait. *In abstracto* ugyanez a társadalmi megrendelés mutatkozott meg általában az erdélyi magyar tudományosság, jelesül a társadalomtudomány iránt, s nem kevésbé a bölcsellettől szemben is. Találkozási felületek akadtak is: ugyanaz, ami a gyakran csak társadalomtudománynak álcázott elméletek, az üres bölcselkedéssé torzult kvázi-tudományos elmefuttatások tárgyát képezte, egy és ugyanazon időben a konkrét-szociológia objektuma is volt. Gondolunk itt elsősorban a falura, amelyről bölcs íróasztalelméletek, de nem kevésbé a falu sarát taposó adatgyűjtők nyers leleplezésesei íródtak. A fentebb már említett viszonylagos „különélés” az általános társadalomelmélet és a szociográfia között azzal járt, hogy a tárgyközösség ellenére a „mintegy-tudományos”-bölcséleti eszme-futtatások fellegjárása a legkevésbé sem volt alkalmas arra, hogy hatékony módszertani-teoretikus útmutatást nyújtson a valósággal közvetlen kapcsolatban álló szociográfiai tájékozódás számára. Eképpen a magyar nyelvű, szigorúbban vett bölcséleti és a társadalomtudománynak készült értekezések – bár tárgyük tekintetében sokszor közeledtek a szociográfiaéhoz – nem vállalhatták azt a feladatot, hogy vezérfonalat nyújtsanak az életközelségben folyó önismeretnek. Ezt sűrítetebben így fogalmazhatjuk meg: nem létezett olyan hazai magyar *szociológia* (értve ezen a tudományosságot és

a filozofikumot, a metodológiát és az ösztársadalmi teóriát egységbe ötvöző tudatformát), amelyre a nemzetiségismeretet célzó szociográfia alapozhatott volna.

A megoldás adva volt: *kialakult és működött hazánkban egy európai hírű szociológiai iskola, amely még ráadásul nem is csupán általános, hanem a hazai valósághoz kötött elméleti-módszertani megalapozással rendelkezett, mi sem volt természetesebb, mint az, hogy a szociográfia művelésére elkötelezett „új nemzedék” éppen Dimitrie Gustinál és iskolájában kereste önfeltáró törekvéseinek elméleti-módszertani támasztékait.*